

İslamiyet'te Buhur Geleneği ve İran Üretimi Seramik Buhurdan Örnekleri

Güler YILMAZ ÇALIŞKAN¹

ÖZ

Türk El Sanatları'nın önemli bir grubunu teşkil eden seramik eserler, toplumların yaşayışları, ekonomileri, kültürleri, gelenekleri ve inançları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Günümüze ulaşan seramik buluntular; işlev, tür ve form bakımından çeşitlilik arz etmektedir. Buhurdanlar da bu zengin çeşitliliğin bir grubunu oluşturmaktadır. Buhurların konulduğu özel kaplara buhurdan veya tütsü kabı denilmektedir. İslamiyet öncesi dönemlerden beri kullanıldığı bilinen buhurdanlar; seramik, pirinç, bakır, bronz, gümüş ve altın gibi çeşitli malzemelerden üretilmiştir. Buhur kelimesi; Farsça "buhur", Arapça "bahur" ve Türkçe "tütsü" gibi değişik isimlerle adlandırılmıştır. Kültürlerin ve dinlerin ortak mirası olarak kabul edilen buhur; gerek dini ritüellerde, cenaze törenlerinde ve evliliklerde gerekse de sihir, büyü ve şifa amaçlı kullanımının yanında mekâna güzel mistik koku yayması için yakılmıştır. Aynı zamanda insanlar buhuru sağlık alanında da tercih etmişlerdir. Bu çalışmada, İran menşeli 12. yüzyıla ait sırlı buhurdanlar ve İslamiyet'te buhur geleneği incelenerek, İslam sanatı içindeki yeri ve önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Çeşitli dinlerde ve inançlarda buhur yakma geleneği, özellikle dini, folklorik ve etnografik bakımdan ele alınarak, toplumlar arasındaki farklılıklar vurgulanmıştır. Ayrıca, buhur yakma geleneğinin sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan taşıdığı anlamların tespiti amaçlanmıştır. Böylece çok az bilinen seramik buhurdanların İslamiyet'te kullanımına, işlevselliğine ve taşıdığı sembolik anlamlara dikkat çekilmesi ve bilim dünyasına katkı sunulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Buhur, buhurdan, inanç, seramik, sır, siren figürü

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van Türkiye.

E-posta: guleryilmaz@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4986-7281, DOI: 10.32704/erdem.2022.82.170

Makale Geliş Tarihi: 17.05.2019 * Makale Kabul Tarihi: 09.06.2022 * (Araştırma Mk.)

The Tradition Of Deep In Islam Andsamples Of Samples Made in Iran

ABSTRACT

Compromising an important group of Turkish Handcrafts, ceramic provide significant information about life, economy, culture, traditions and beliefs of the societies. Ceramic findings which reached the present day are diversified in terms of function, type and form. Incensories constitute a group of this rich diversity. Special containers in which incense is placed is called incensory or incense burner. Known to be used since pre-Islamic period, incensories were made of various materials such as ceramic, brass, copper, bronze, silver and gold. Incense is named variously in different languages such as “buhur” in Persian, “bahur” in Arabic and “tütsü” in Turkish. Considered as the shared heritage of cultures and religions, incense is burned to give off beautiful mystic scents in both religious rituals, funerals and marriages as well as its use in magic, enchantment and healing. People also preferred incense in healthcare. In this study, 12th century glazed censers of Iranian origin and incense were examined and it was tried to emphasize its place and importance in Islamic Art. Tradition of burning incense in various religions and beliefs is discussed especially in terms of religious, folkloric and ethnographic aspects and differences between communities are emphasized. In addition, this study tries to determine the meanings of incense burning tradition in sociocultural and economic aspects. Thus, it draws attention to the use, functionality and symbolical meanings of less known ceramic incensories in Islam. The aim is to contribute to the world of science.

Keywords: Incense, incense burner, belief, ceramic, glaze, figure of siren

Giriş

Bu çalışma, İslamiyet'te buhur geleneğini ve İran menşeli seramik buhurdanları kapsamaktadır. Amacımız buhur ile buhurdan arasında ilişki kurarak, buhurun farklı toplumlardaki sosyo-kültürel, dini ve ekonomik açıdan neyi ifade ettiğini vurgulamaktır. Buhurandanlar; sır, form özelliği, bezeme tekniği ve bezeme tekniğinin işlevsellik üzerindeki etkisi bakımından değerlendirilecektir. Ayrıca buhurandanların kullanımında, din ve inançtan kaynaklı meydana gelen farklılaşmanın ikonografik açıdan değişikliğine değinilecektir. Bu çalışma kapsamında 12. yüzyıl Selçuklu dönemine ait İran Urmiye Müzesi'nde, İran Hoy Müzesi'nde, Irak Tareq Rajab Müzesi'nde ve Nasser D. Khalılı Koleksiyonu'nda bulunan seramik buhurandanlar ele alınacaktır.¹ Söz konusu örneklerin; özellikle sır, form, bezeme tekniği ve işlevselliği açısından daha önce detaylı bir şekilde ele alınmadığı görülmüş, bu çalışmayla seramik alanındaki bu boşluğu doldurmak ve buhurandanları bilim dünyasına tanıtmak hedeflenmiştir.

1. Buhurun Tanımı ve Kullanım Alanları

Buhur; ateşe atılınca veya özel bir kap içerisinde yakılınca oluşan güzel kokulu dumanından faydalanılan madde veya tütsüye verilen isimdir (Erdem 1992a: 383). Türkçede tütsü, Farsçada buhur olan bu kelime (Kuşoğlu 1987: 34) İbranicede “ketöreth”, Arapçada “takattur”, Grekçede “thyos, thymiama” ve Latince “tüs, türis” gibi farklı şekillerde adlandırılmıştır (Erdem 1992a: 383).

Buhur, çok eski zamanlardan beri kullanılagelmiştir. Tarihte, gerek çok tanrılı gerekse tek tanrılı dinlerde özellikle sihir yapılırken veya dini törenler sırasında güzel koku vermesi için ateşe ot veya madde atmanın gelenek haline geldiği bilinmektedir. Eski yazılı kaynaklardan ve arkeolojik buluntulardan anlaşılacağı üzere; Çin, Hint, İran, Anadolu, Yunan, Roma ve Aztek gibi farklı topluluklarda buhur yakmanın manevi bir temizlenme olduğu kabul görmüş ve tanrıya yaklaşma aracı olarak da tercih edilmiştir (Erdem 1992a: 6, 383). Hatta dini ritüeller sırasında güzel kokuların tanrıların hoşuna gittiğine ve insanların dualarının, yakarıklarının göğe yükselerek buhur yardımıyla tanrıya ulaştığına inanılmıştır. Aynı zamanda insanlar, buhur vasıtasıyla kötü ruhları da kendilerinden uzaklaştırmışlardır (Esin 2001: 118-119). Günümüzde buhurun zararlı böcekleri ve haşeratları kaçırmasının yanı

¹ Urmiye Müzesi'ndeki iki örneğin fotoğrafı ve çizimi Güler Yılmaz tarafından hazırlanan “Urmiye Müzesi'nde Bulunan İslam Dönemine Ait Sırlı Seramikler” adlı yayımlanmamış doktora tezinden alınmıştır.

sıra özellikle romatizma gibi bazı fizyolojik hastalıklara iyi geldiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda buhur dumanının, insanlarda ruh iyileştirici ve zekâ geliştirici özelliğinin yanında, kobay olarak kullanılan farelerde depresyon ve anksiyeteyi azaltan psikoaktif bir ilaç olduğu da kanıtlanmıştır (Ataman 2010: 63-64).

Tek tanrılı dinlerin ilki olan Museviliğin kutsal kitabı Tevrat'ta, Tanrıya hediye edilmesi gereken eşyalar arasında buhurun da yer aldığı geçmektedir. Ayrıca buhur sunağı, ekmek masası ve kandil, kutsal sayılan üç önemli altın eşya olarak kabul görmektedir. Aynı zamanda yakılan buhur, Tanrıya edilen duaları temsil etmektedir (Nuroğlu 2014: 61, 64, 72). Tevrat'ta, buhurun konulacağı altın kaplı akasya ağacından yapılan bir sunak ile sunağın taşınması için iki yanında altın halka yapılması istenmiştir. Eski Ahit'te buhur yakmak, her sabah ve her akşam yapılması gereken zorunlu işler arasında yer almaktadır. Kutsal kitapta Rab Hz. Musa'ya, buhur hazırlarken aynı ölçülerde güzel kokulu baharat, kasnı, kara günnük, saf günnük ve onikanın iyi bir ustalıkla harmanlanarak karıştırılması gerektiğini haber vermiştir. Ayrıca, bu şekilde hazırlanan buhurun saf ve kutsal sayılacağı yazılmıştır. Ancak, bu reçeteye göre buhur hazırlamanın sadece kutsal mekânlara ait olduğu belirtilmiş, sivil hayatta ise bu reçetenin kullanılması yasaklanmıştır (2014:70,71). Eski Mısır, Mezopotamya, İbrani ve Hint kaynaklarında da yer alan başlıca buhur maddeleri ise; öd ağacı, sandal ağacı, ladin, günnük, şeker kamışı, tarçın, Çin tarçını, reçine, balzam, kurutulmuş limon kabuğu, bazı böcek cinsleri ve kokulu topraktır (Erdem 1992a: 384). Buhur maddelerinin neredeyse tamamının Hindistan ve Arabistan kökenli olduğu bilinmektedir (Erdem 1992a: 383).

Buhur yakılırken kullanılan kaba “mezbah (kurban kesilen sunak)” ismi verilmiştir. Daha önceki topluluklarda olduğu gibi Musevilikte de buhur dumanlarının Tanrıyı sakinleştirdiğine inanılmıştır (Erdem 1992a: 383). Hıristiyanlıkta ise buhur; duaların, dileklerin ve yakarışların Tanrıya ulaşmasını sembolize etmektedir (Koroğlu 2007: 3). Özellikle 4. yüzyıldan beri kiliselerde buhur yakıldığı, ancak 9. yüzyılda gelenek haline geldiği dikkat çekmektedir (Erdem 1992a: 383). Nitekim dini tören sırasında diyakonların, mekânın daha fazla tütsülenmesi ve ateşin sönmemesi için zincirli buhurdanları salladıkları, ayrıca büyük felaketlerden sonra kötülükleri şehirden uzaklaştırma adına şehirlerin de tütsülendiği bilinmektedir (Koroğlu 2015: 62, 66). Bunun yanı sıra ölü gömme, cenaze, ikona, rölik, ekmek ve şarabın kutsandığı dini törenlerin çoğunda buhur, litürjinin ayrılmaz bir

parçası olmuştur (2015: 55).

Günümüzde, bütün Katolik ve Ortodoks kiliselerinde, ayinler sırasında buhur kullanılmaktadır. Bazı Protestan kiliselerinde 16. yüzyılda buhur yakmak terk edilmiş, ancak 19. yüzyıl Tractarian hareketinin etkisiyle bazı kiliselerde tekrar yakılmaya başlanmıştır (Erdem 1992a: 383).

Müslümanlıkta ise, dini inançlar gereği buhur yakma geleneği başlangıçta yoktur. Ancak buhur yakma, zamanla gelenek haline gelmiştir. İslamiyet'te güzel koku; ruha, kalbe ve akla iyi geldiği için önemsenmiştir. Erken İslam döneminde buhurun yakıldığına dair çeşitli bilgiler mevcuttur. Vasile bin el-Eska'nın rivayetine göre; Hz. Muhammed (s.a.v) “Cuma günlerinde mescitlerinizi buhurla tütsüleyiniz” diye emir buyurmuştur (İbn Mace 2012: 27/502). Aynı zamanda Şa'bi de, mescide güzel koku sürmek sünnettir demiştir (2012: 508). Hatta Ebu Davud'un hadisine göre; ölen kişi bekletilirken ve yıkanırken yanında güzel koku bulundurulup, ölünün çevresi tütsülendirilmiştir (Ebu Davud 2011: 316). Ebu Davud'un hadisinde yer alan ölünün yanında buhur yakmanın, Anadolu'nun bazı şehirlerinde günümüze yakın bir zamana kadar uygulandığı görülmektedir. Ancak teknolojinin gelişmesiyle birlikte, ölünün yanında buhur yakma geleneği unutulmuştur.

174

Erken İslam döneminde, sadece kişilerin güzel kokması yeterli değildir. Aynı zamanda yaşadıkları mekânların da güzel kokması gerekmektedir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde başlayan mescitlerde buhur yakmak, ilk halife olan Hz. Ebu Bekir döneminde de devam etmiştir (Rüşteh 2017: 84, 85). 10. yüzyılda yaşamış olan ünlü coğrafyacı İbn Rüşteh'in verdiği bilgiye göre; Hz. Ömer, Şam'dan getirilmiş olan gümüş küpü görevliye vererek Medine'deki mescitte Cuma günleri ve Ramazan ayında bu küpün içinde buhur yakılmasını istemiştir (2017: 84). Abbasi halifesi Me'mun'un her Salı, sarayında huzuruna çıkacak olan âlimler için önce yemek verdiği, ardından âlimleri buhurun yakıldığı odalarda ağırladığı bilinmektedir (Erdem 1992b: 384). Yine İbn Rüşteh'in verdiği bilgilere göre; erken İslam döneminde Medine dışındaki şehirlerde de kent güzel koksun diye pahalı buhurlar yakılmıştır (Rüşteh 2017: 76-76). Hatta altın kadar kıymetli olan buhur sayesinde Yemen zengin olmuş, MÖ. 11. yüzyıldan günümüze kadar da buhur üretiminde ilk sırada yer almıştır (Erdem 1992a: 384).

İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devleti olan Karahanlılar döneminde de buhurun yakıldığına dair çeşitli kayıtlar mevcuttur. Zira Ramazan ayının son geceleri için şamdan ile buhur alındığı ve bunlara 50 dirhem harcama yapıldığı bilgisine rastlanılmaktadır (Akyüz 2009: 23). Selçuklu dönemi âlimlerinden

olan ve aynı zamanda hoşgörü sembolü olarak da tanınan Mevlana'nın kaleme almış olduğu Mesnevi'de, şeker ile ödağacının karıştırılıp buhur yapıldığı ve genellikle bu karışımın kullanıldığı geçmektedir (Mevlana 1993: 260, 3375).

Osmanlı döneminde de güzel kokuya önem verilmekteydi. Bu dönemde saray buhurlarını hazırlayan bölüğe "Cemaat-i buhurciyân-ı hassa" denilmekteydi. Buhurdanlarda yakılan buhurun güzel kokuları, sultan dairesi ile haremi ve tüm üst düzey saray mensuplarının odalarını sarmaktaydı. Buhurcuların öncelikli görevleri, hoş koku yayan buhurları yakmak ve bayram tebriklerini kabul edecek olan padişahı öd ağacı ile tütsülemektir (Bozcu 2010: 76). Söz konusu buhurcuların sayıları 16. yüzyılda 6, 17. yüzyılda 9 olduğu, ancak 18. yüzyılda ise 5'e düştüğü kayıtlarda yer almaktadır (2010: 76).

Osmanlı saraylarında yemekten sonra günde iki kez olmak üzere buhur yakmak, gelenek haline gelmişti. Ayrıca, Osmanlı padişahlarının yemek yedikten sonra yemek kokusu sinen kıyafetleri, odası ve namaz kılacağı yer ile seccadesi buhurla tütsülenirdi (Gedük 2013: 130). Özellikle Ramazan aylarında iftara çeyrek kala buhur yakmak yaygınlaşmıştı (2013: 131). Osmanlı toplumunda dua okunurken, hatim yapılırken, Cuma günleri vaaz verilirken, Sakal-ı Şerif ziyaretlerinde bulunulurken ve mübarek günlerde buhur yakma geleneğe dönüştürülmüştür (Çevrimli 2018: 25). Bu dönemde, özellikle günnük ağacından hazırlanan buhurun, zihin açıcı özelliğinin yanında iyileştirici gücünün de olduğuna inanılmıştır (2018: 25). Osmanlı döneminde buhur maddelerinin imalatının yapıldığını gösteren tarihi belgeler, Osmanlı toplumunda buhurun gelenekselleştğini de desteklemektedir (2018: 29).

Osmanlı dönemi vakıflarına ait vakfiyelerde mekânın temiz tutulması ve hoş koku ile tütsülenmesi gerektiği yazılmaktadır (Çevrimli 2018: 24-29). Bu dönemde buhur kullanımı sarayla sınırlı kalmayıp; cami, mescit, şadırvan, tekke, zaviye, türbe, mektep, medrese, darü'l-hadis, darü'l-kurra, ev ve konak gibi sivil, dini ibadet ve dini eğitimin yapıldığı binalara buhurdan konulması şart koşulmuştur (Ateş 1982: 56). Bunun yanında, bazı Osmanlı konaklarında özellikle Ramazan ayında iftara yarım saat kala odanın bir köşesine konulmuş buhurdanlarda ödağacı ve amber yakılıp misafirin gelmesini bu şekilde bekledikleri vesikalarda geçmektedir (Şavkay 2000: 43). Osmanlı'da 20. yüzyıla kadar kutlanan Cuma selamlığında, namaz kılındıktan sonra cami sorumlusu elinde tuttuğu buhurundan yayılan güzel kokularla korteje eşlik etmiştir (Sakaoğlu 1994: 443). Ayrıca, yeni sadrazam atamaları ve elçi kabullerinde Paşa Kapısı'nda, Kaptan-ı deryalığa atanmalar için ise tersanede buhur merasimi yapıldığı kayıtlarda yer almaktadır (Anonim 1995: 84).

2. Buhurdanın Tarihi, Kökeni ve Çeşitleri

Mistik atmosfer oluşturmak için yakılan buhurun konulduğu özel kaplara buhurdan veya tütsülük denmektedir (Kantar 2014: 62). Arapçada buhurdana “micmer” (micmerin çoğulu ise mecamirdir) veya “micmere” denmektedir (Devellioğlu 2013: 769).

Buhurdanın kullanımı buhur kadar eski değildir. Arkeolojik veriler buhurdanın ilk kez MÖ. 4. bin yıl içinde Mezopotamya’da ortaya çıktığını göstermektedir (Erdem 1992b: 384). Buhurdanların formları ve malzemeleri değişik olmakla birlikte, ilk seramik buhurdan örneği bacası, kapısı ve penceresi olan kulübe şeklindedir. Bu tipte olan buhurdanların alttan içine buhurun kendisi konularak odun gibi yakılmaktadır. İlerleyen dönemlerde görülen ikinci tip buhurdan ise mangal şeklindedir. Bu tipteki buhurdanlarda yanan ateşin üzerine yukarıdan toz halinde buhurlar dökülmekteydi. Buhurdanların üstüne buhur tozu dökmek için gövdesi oyuk bir kaşık kullanılmaktaydı. Mangal şeklindeki bu tip buhurdanlar ritüel malzemesi olarak törenlerde, ayinlerde veya büyücülükte kullanıldığı bilinmektedir (1992b: 384).

176

Eski Yunan ve Roma dönemi metal buhurdanları yüksek kaideli ve iki kulplu meyvelik şeklindedir. Buhurdanın, konik şeklinde bir kapağı ve kapağında dumanın çıkması için delikler bulunmaktadır (Erdem1992b: 385). Roma dönemi metal buhurdan kullanımının yanı sıra seramik buhurdanların da kullanıldığı ve bunlarda da buhur yakıldığı bilinmektedir (Köroğlu 2007: 2).

Erken Hıristiyanlıkta ilk buhurdan örnekleri, 4. yüzyıl Mısır’da Roma sanatını devam ettiren Koptlar tarafından kullanılmıştır (Köroğlu 2007: 3). Bizans dönemindeki buhurdanlara baktığımızda; yüksek halka kaideli, tepelikli, üç zincirli ve içe kapanan omurgalı çanak şeklinin yanı sıra küresel gövdeli olarak da tasvir edilmiştir (Köroğlu 2015: 59). Ayrıca kare, küre veya yarım küre ve silindirik gövde formunda zincirsiz olup, tek bir saplı, konik kaide veya üç küçük ayaklı örnekleri de bulunmaktadır (2015: 61, 62).

Erken İslam döneminde buhurdan kullanımı, buhur kadar bilinmemektedir. Ünlü coğrafyacı İbn Rüşteh, Hz. Ömer’in Medine’deki mescide gövdesinde insan figürleri bulunan Suriye işi denilen gümüş bir buhurdan hediye ettiğini belirtmektedir (Erdem 1992b: 384). Ayrıca Tareq Rajab Müzesi’nde Afganistan veya Asya üretimi olduğu düşünülen 9.-10. yüzyıllara tarihlendirilen bir örnek mevcuttur. Yeşil sırlı, kırmızı hamurlu, küresel gövdeli, halka kaideli bu seramik buhurdanın yüzeyi ise ajur tekniğiyle

bezenmiştir (Fehervari 2000: 148).

Türk-İslam sanatında madenden yapılmış hayvan şeklindeki ilk buhurdan örnekleri 8. yüzyılda Horasan atölyelerinde üretilmiştir. Buhurdan geleneği Türk-İslam sanatına Doğu medeniyetlerinden olan Çin'den geçmiştir (Erdem 1992b: 385). Çünkü milattan önceki dönemlerde üretilmiş olan Çin metal veya porselen mangal tipi buhurdanlarının ağız ve kapak kısımları hayvan figürleriyle süslüydü (1992b: 385). Ayrıca bu döneme ait yüksek kaideli bir bronz buhurdan örneğinin de kapağında ejder figürü bulunmaktadır. Nitekim MÖ 3. yüzyılda Çin'de buhurun moda haline geldiği de bilinmektedir (Rawson 2006: 75).

Selçuklu döneminde İran'da madenden kabartma, kakma (altın veya gümüş), kazıma ve delik işi tekniğiyle bezenmiş buhurdanlar mevcuttur. Bu dönemdeki buhurdanlar ilk buhurdan örnekleri gibi kubbe kapaklı, silindirik biçimli gövdeli ve genellikle üç ayak üzerine oturtulmuştur (Fotoğraf 9, Ağaoğlu 195: 34-44). Buhurdan kapaklarının üzerinde ajur tekniği ile oluşturulmuş delikler yer almaktadır. Bazılarının kapak kısımlarının ortasında hayvan figürlü tutamaklar görülmektedir (Erginsoy 1978: 157-159). Bir grup buhurdan örneğinde ise, yuvarlak tepsi biçimindeki gövde, hayvan figürü şeklindeki ayaklar üzerine oturtulmuştur (Fotoğraf 10). Bu tarz buhurdanların iç ve dış yüzeyleri oldukça süslüdür. Tepsi biçimindeki buhurdanlar, Anadolu Selçuklu döneminde de tercih edilmiştir. Metal buhurdanların bir başka grubu ise hayvan figürlü olanlardır. Bu grupta çoğunlukla aslan ve kuş figürleri kullanılmıştır (Erginsoy 1978: 159, 160, 350, Hillenbrand 1999: 97). Selçuklu dönemi seramik buhurdanları da mevcuttur. Bu örnekler metal buhurdanları gibi hayvan formu şeklindedir. Nitekim kırmızı hamurlu, turkuaz sıraltı siyah bezemeli buhurdan, geyik formundadır (Gedük 2013: 139).

Fatimi dönemi üç ayaklı tepsi formlu ve üç ayaklı silindirik gövdeli, kubbe kapaklı metal buhurdanlar kullanılmıştır (Erdem 1992b: 385). Eyyubi döneminde kullanılan metal buhurdanlar ayaklı ve çok süslüdür. Selçuklu metal buhurdan geleneği bu dönemde de devam ettirilmiştir. Memluk döneminde kullanılan buhurdanlar yarım küre formunda yapılmış olup "el ısıtacağı" şeklinde adlandırılmıştır (Erginsoy 1978: 274, 400). Osmanlı döneminde ise, genelde mangal tipindeki buhurdanlar tercih edilmiştir. Bu dönemin metal buhurdanları; pirinç, gümüş, bakır ve tombak malzemeden üretilmiş olup, bu buhurdanlarda ajur süsleme tekniği kullanılmıştır (Tunçel 2006: 48).

Osmanlı toplumunda buhurun içinde yakıldığı buhurdanlar, vakfedilmesi

gereken hayır eşyaları arasında yer almaktadır (Ateş 1982: 57). Osmanlı buhurdanları daha çok bir tabla üstüne oturtulmuş tek ayaklı kadeh biçiminde yapılmıştır. Buhurdanların kapakları gövdeye menteşeyle bağlı olup, kapakların üzerinde çeşitli desenlerin yer aldığı delikler bulunmaktadır. Bu delikler sayesinde dumanın mekâna yayılması sağlanmıştır. Kapaklar; yarım küre, yarım yumurta veya sivri miğfer biçimindedir. Kapakların üstünde süslü bir kulp veya tutamak yer almaktadır. Kadeh biçiminde buhurdanların dışında kandil gibi asılan buhurdan türleri de mevcuttur (Erdem 1992b: 385, Tunçel 2011:263, 264). Ayrıca Osmanlı dönemi metal buhurdanların yanı sıra seramik buhurdanları da bulunmaktadır. 18. yüzyıl Kütahya buhurdanları beyaz hamurlu, tek ayaklı kadeh biçimli olup kubbemsi kapaklar menteşe yardımıyla gövdeye bağlanmaktadır. Kapağın üstünde süslü tutamaklar bulunmaktadır. Kütahya buhurdanlarının bezemelerinde sıraltı çok renkli boyama tekniği kullanılmıştır. Bezemelerde rozet çiçekler, çiçek dalları ve yapraklardan oluşan bitkisel motifler tercih edilmiştir. Motiflerin etrafı siyah konturludur (Carswell 1991: 62, Fotoğraf 13). Bu seramik buhurdanlar form olarak dönemin metal buhurdanlarıyla benzerlik göstermektedir. Osmanlı dönemi 20. yüzyıl seramik buhurdanları da konik tabla üzerine ayaklı ve kadeh şeklindedir. Kubbe biçimli kapağında ajur tekniğiyle delikler oluşturulmuştur. Bu örneklerde de sıraltı boyama tekniği tercih edilmiştir (Kürkman 2005: 159, 298). Ayrıca Osmanlı'da seramik buhurdanların yanı sıra porselen buhurdanlar da kullanılmıştır. Porselen buhurdan formları da kadeh şeklindeki metal buhurdanlara benzemektedir. Hazne kısmı porselen olup ayak, kapak ve kulp metalden yapılmıştır. Bu örnekte ajur bezemeli sivri külâh görülmektedir (Gedük 2013: 138).

3. Katalog

Katalog No. 1

Bulunduğu Yer: Tareq Rajab Müzesi

Üretildiği Yer: İran

Bezeme Tekniği: Tek Renk Sır ve Ajur Tekniği

Ölçüleri: Yükseklik: 18 cm, Dip Çapı:10 cm.

Dönem: 12. Yüzyıl

Tanım: Buhurdanın iç ve dış yüzeyi turkuaz sırlı, krem hamurludur. Bu örnek form olarak diğer seramik buhurdanlardan farklıdır. Silindir gövde, üç ayak üzerine oturmaktadır. Yarım kubbe şeklindeki ağzı yarıya kadar kapatılmıştır. Kubbemsi kapağın siren bezemeli tutamağı mevcuttur. Ayrıca yarım kubbenin orta noktasında özensiz bir şekilde işlenmiş insan başı tasvir edilmiştir. Gövde ve yarım kubbenin üzeri eşkenar dörtgen, zikzak ve dairelerden oluşan geometrik motiflerle donatılmıştır. Bezemelerde ajur ve kalıp tekniği kullanılmıştır. Ancak ateşlik kısmında ajur tekniği gözükmemektedir.

Fotoğraf 1 (G. Fehervari)

Fotoğraf 2 (G. Fehervari)

Katalog No. 2

Bulunduğu Yer: Tareq Rajab Müzesi

Üretildiği Yer: İran

Bezeme Tekniği: Tek Renk Sır ve Ajur Tekniği

Ölçüleri: Yükseklik: 12,5 cm, Ağız Çapı:12,5 cm.

Dönem: 12. Yüzyıl

Tanım: Buhurdanın iç ve dış yüzeyi yeşil sırla kaplı olup küresel gövdeli, içe çekik ağızlı ve halka kaidelidir. Kabın yüzeyi dört sıra halinde eşkenar dörtgenlerle bezenmiştir. Bezemelerde ajur tekniği kullanılmıştır. Ancak ateşlik kısmında ajur tekniği gözükmemektedir.

Fotoğraf 3 (G. Fehervari)

Katalog No. 3

Bulunduğu Yer: Urmiye Müzesi

Üretildiği Yer: İran

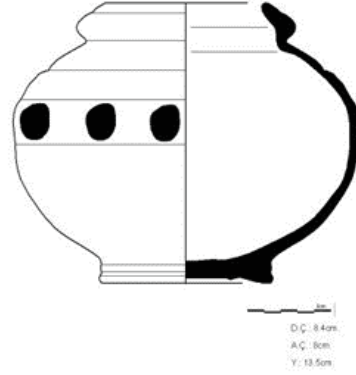
Bezeme Tekniği: Tek Renk Sır ve Ajur Tekniği

Ölçüleri: Yükseklik: 13,5 cm, Ağız Çapı: 8 cm, Dip Çapı: 8,4 cm.

Dönem: 12. Yüzyıl

Tanım: Buhurdanın iç ve dış yüzeyi yeşil sırla kaplıdır. Örnek, astarsız ve açık kahverengi hamurludur (7.5YR 6/3). Küresel gövdeli, içe çekik ağızlı ve içe çekik düz diplidir. Buhurdanın bezemesi gövdede üç, ağız

kenarında ise bir kuşak şeklinde düzenlenmiştir. Ağız kenarında bulunan birinci kuşaktaki düzenleme, çapraz çizgilerden oluşmaktadır. İkinci kuşakta kazıma tekniği ile ters-düz üçgenlerin oluşturduğu zikzaklar yer alır. Üçüncü dar kuşakta, kısa-dikey çizgilerin yan yana konmasıyla oluşan geometrik düzenleme bulunmaktadır. Gövdenin en şişkin kısmı olan dördüncü kuşakta ise, orta yükseklikte dikey çizgilerin yan yana istiflenmesiyle oluşturulmuş geometrik kompozisyon yer almaktadır. En geniş olan bu kuşakta, kabın içinde yanan buhur maddesinin dumanını mekâna yayması için, ajur tekniği ile oluşturulmuş düzgün olmayan 5 tane yuvarlak delik bulunmaktadır. Ancak buhurdanın ateşlik kısmında ajur tekniği gözükmemektedir.

Fotoğraf 4

Çizim 1

Katalog No. 4

Bulunduğu Yer: Urmiye Müzesi

Üretildiği Yer: İran

Bezeme Tekniği: Tek Renk Sır ve Ajur Tekniği

Ölçüleri: Yükseklik: 15 cm, Ağız Çapı: 9,7cm, Dip Çapı: 7,6 cm.

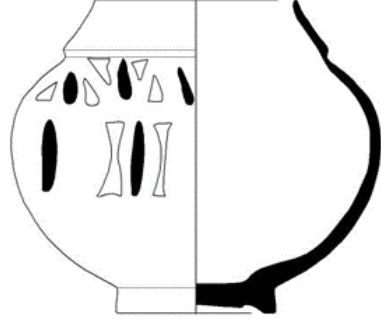
Dönem: 12. Yüzyıl

Tanım: Buhurdanın iç ve dış yüzeyi turkuaz sırlı olup astarsız ve sarı hamurludur (10YR 7/6). Buhurdan küresel gövdeli, içe çekik ağızlı ve halka diplidir. Bezeme iki kuşak halinde oluşturulmuştur. Birinci kuşakta, kazıma-baskı tekniği ile zikzak düzenleme ve bu zikzakların oluşturduğu üçgenlerin her birinin içerisine ajur tekniği ile dikey çizgiler yerleştirilmiştir. İkinci kuşakta ise; her iki yanda oyma tekniği ile yapılmış iç bükey dikey çizgiler ve ortada ajur tekniği ile yapılmış uzun dikey boşluk yer almaktadır. Bu

üçlü düzenlemenin aralarında ajur tekniği ile dikey boşluk oluşturulmuş, bu düzenleme ritmik olarak kuşağı dolanmaktadır. Bu örneğin de ateşlik kısmında ajur tekniği gözükmemektedir.

Fotoğraf 5

Çizim 2

Katalog No. 5

Bulunduğu Yer: Hoy Müzesi

Üretildiği Yer: İran

Bezeme Tekniği: Tek Renk Sır ve Ajur Tekniği

Ölçüleri: Yükseklik: 13 cm, Ağız Çapı: 10 cm, Dip Çapı: 8 cm.

Dönem: 12. Yüzyıl

Tanım: Buhurdanın iç ve dış yüzeyi yeşil sırla kaplıdır. Örnek, astarsız ve açık kahverengi hamurludur (7.5YR 6/3). Üst gövde omuzlu, alt gövde yarı küresel formu kap içe çekik ağızlı, dışa kalınlaştırılmış ağız uçlu ve halka kaidelidir. Omuz kısmında kazıma tekniği ile oluşturulmuş beş dikey geometrik motif yan yana verilmiş, sonra belli bir boşluk bırakılarak söz konusu motif tekrar etmiştir. Buhurdanın yarı küresel alt gövdesinde ise, ajur tekniği ile oluşturulmuş bir tane düzgün olmayan yuvarlak motif, bir tane de yatay ve dikey eksenlerin kesişmesiyle oluşturulmuş geometrik düzenleme tek sıra halinde gövdeyi dolaşmaktadır. Ateşlik kısmında ajur tekniği gözükmemektedir.

Fotoğraf 6

Katalog No. 6

Bulunduğu Yer: Nasser D. Khalılı Koleksiyonu

Üretildiği Yer: İran

Bezeme Tekniği: Tek Renk Sırlı

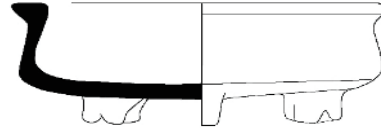
Ölçüleri: Yükseklik: 5,2 cm, Ağız Çapı:13,7 cm.

Dönem: 12. Yüzyıl

Tanım: Buhurdanın iç ve dış yüzeyi turkuaz sırlı olup, astarsız ve pembemsi beyaz hamurludur (5YR 8/2). Tepsi formundaki buhurdan üç kare ayak üzerine oturmaktadır. Dış bükey gövdeli ve içe çekik ağızlı, dışa kalınlaştırılmış ağız uçludur.

Fotoğraf 7 (E. Grube)

Çizim 3 (E. Grube)

4. Seramik Buhurdanların Değerlendirilmesi

Yapılan araştırmalar neticesinde; İran üretilmiş altı adet 12. yüzyıla ait seramik buhurdan örneğine ulaşılmıştır. Bunlar Tareq Rajab Müzesi, Urmiye Müzesi, Hoy Müzesi ve Nasser D. Khalılı Koleksiyon'unda yer almaktadır.

Bu çalışmada yer alan örnekler turkuaz (Kat. No. 1, 4, 6) ve yeşil renkli sırla kaplıdır (Kat. No. 2, 3, 5). Buhurdanların iç yüzeyleri tümüyle, dış yüzeyleri ise dip kısmına kadar sırlıdır. Gerek turkuaz gerekse yeşil sır şeffaf-renkli, camsı, parlak ve iyi durumdadır. İncelenen örneklerin iç ve dış yüzeylerinin tümüyle sırla kaplanmasının nedeni; hem izolasyonu hem de kokunun hızlı bir şekilde mekâna yayılmasını sağlamaktır. Ele alınan buhurdanlar astarsız olup sarı, kahverengi ve pembemsi beyaz hamur rengindedir.

Metal buhurdan örneklerinde en fazla ajur tekniğinin tercih edilmiş olması tesadüf değil, tamamen tevafuktur. Aynı zamanda ele alınan seramik buhurdanların bezemesinde de, işlevselliğin yanında estetik kaygının da -metal örnekler kadar zengin olmasa da- ön planda olduğu dikkat çekmektedir.

Ele alınan buhurdanların gövde formları çeşitlilik arz etmektedir. Küresel (Kat. No. 2, 3, 4), üst gövde omuzlu, alt gövde yarı küresel (Kat. No. 5), silindirik (Kat. No. 1) ve dış bükey (Kat.No. 6) olmak üzere dört değişik gövde formu tespit edilmiştir. Örneklerin tamamı içe çekik ağızlı olup, dışa kalınlaştırılmış ağız ucuyla sonlandırılmıştır. Buhurdanların gövdeleri; içe çekik düz dip (Kat. No. 3, Çizim 1), halka dipli (Kat. No. 2, 4, 5, Çizim 2) ve üç ayak (Kat. No. 1, 6, Çizim 3) üzerine yükselmektedir.² Küresel gövdeli buhurdanlar kâseye, dış bükey olan tepsiyeye ve silindir gövdeli olan ise ayaklı kadeh formuna benzemektedir. Kat. No. 1’de metal kalıp, diğerlerinde ise seramik kalıp kullanılmış olmalıdır. Çünkü bu örnek form olarak metal buhurdanlara benzemektedir.

Buhurdanların yüzeyinde, işlevsel özelliklerini icra edebilecekleri boşluklar, ajur tekniğiyle oluşturulmuştur. Ajur tekniğinin örneklerin ateşlik kısımlarına uygulanmamış olması, işlevselliğini vurgular niteliktedir. Araştırma kapsamındaki kapların bezemelerinde en fazla ajur tekniği olmakla birlikte; kazıma, baskı ve oyma teknikleri de tercih edilmiştir.

Ele alınan örneklerde motifler gövde ve ağız kenarında yer almaktadır. Özellikle bezemede çapraz ve dikey çizgiler, zikzaklar, ters-düz üçgenler, düzgün olmayan yuvarlaklar, yarım daireler ve eşkenar dörtgenlerden oluşan geometrik motifler tercih edilmiştir. Ayrıca Selçuklu seramik ve çini sanatında çokça tercih edilen fantastik figürlerden olan insan başlı, kuş gövdeli siren tasvirleri de bu çalışmadaki bir örnekte görülmektedir (Kat. No. 1, Fotoğraf 1, 2). Bu fantastik figürün kökeni, İslamiyet öncesi Orta Asya Türk sanatındaki hayvan üslubunun izlerine dayanmakta, ayrıca Avrasya kültüründe de kullanılan ve farklı anlamlar içeren motiflerdendir (Avşar 2012: 5-8). İnsanları olağan üstü güçleriyle koruduğuna inanılan sirenin, aynı zamanda sultan simgesi olabileceği de düşünülmektedir (Arık vd. 2000: 312). Selçuklu dönemi her malzeme üzerine işlenen bu fantastik figür, özellikle çini örneklerde bolca tercih edilmiştir. Siren motifine, hem Kubad Abad sarayındaki çinilerde hem de Kayseri Huand Hatun hamamı kazılarında da ki çinilerde rastlanılmıştır (Arık vd. 2000: 256). Siren figürünün anlamı ve ikonografisi göz önünde bulundurulursa, belki de bu buhurdanın saray için üretildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca aynı örnekte insan başı tasvirine de yer verilmiştir. Bu çalışma kapsamında ele alınan küresel gövdeli, yeşil sırlı, ajur bezemeli örnekler, Afganistan veya Asya üretimi olduğu düşünülen

² Dip çapları; 7.6 cm ile 8.4 cm, yükseklikleri; 5.2 cm ile 18 cm ve ağız çapları ise; 8 cm ile 13.7 cm arasında değişmektedir.

erken İslam dönemine tarihlendirilen örneklerle benzer özelliktedir (Fehervari 2000: 148, Fotoğraf 10). İncelenen örnekler; Suriye'de bulunan Selçuklu dönemine tarihlendirilen turkuaz sırlı, küresel gövdeli, gövdesinde eşkenar dörtgenlerden oluşan geometrik düzenlemeli ve ajur teknikli buhurdanla benzerlik göstermektedir (Fotoğraf 11).

Nasser D. Khalılı Koleksiyonu'ndaki turkuaz sırlı, tepsi formunlu buhurdan (Fotoğraf 7), İran'da bulunan Selçuklu dönemi 12. yüzyıla tarihlendirilen, ayaklı-düz kenarlı yuvarlak tepsi formundaki metal buhurdanlarla aynı formda düzenlenmiştir (Erginsoy 1978: 72-73, 160, Fotoğraf 8). Ayrıca; bu çalışmadaki örneklerin, Selçuklu dönemi metal buhurdanlarla da yarı küresel gövde, iç bükey dip ve içe çekik ağız formu bakımından paralellik sunmasının yanı sıra gövdede yer alan kazıma ve ajur bezeme tekniğinin kullanılması bakımından da benzerliği söz konusudur (Fotoğraf 12, Moradi ve Taheri 2017: 19). Aynı zamanda üç ayaklı, silindirik gövdeli örnek (Kat. No. 1) İran-Tebriz Müzesi'nde sergilenen 11.-12. yüzyıla ait bakır buhurdan ile aynı formda düzenlenmiştir. Nitekim benzer bir durum Osmanlı dönemi kadeh şeklindeki metal ve seramik buhurdanlarda da görülmektedir. Kapak ve ateşliğin bir arada olduğu iki bölümlü yarı küre gövdeli, silindirik kaideli ve konik tabanlı 17. yüzyıl metal buhurdan formu, 18. yüzyıl ile 20. yüzyıl Kütahya seramik buhurdanlarında da devam etmiştir (Fotoğraf 13, 14). Ancak Osmanlı dönemi gerek metal gerekse seramik buhurdanlarında kullanılan bu formun, İran Perse Polis sarayındaki kabartmaların uç kısımlarıyla aynı olması da ilginçtir (Rawson 2006: 78). Aslında bu benzerlik, söz konusu formun Büyük Selçuklular vasıtasıyla Anadolu Selçuklularına aktarıldığını ve bu geleneğin Osmanlı döneminde de devam ettirildiğini göstermektedir.

İncelenen seramik buhurdanlar, küresel gövde ve halka kaide bakımından 11.-12. yüzyıl Bizans bronz buhurdan örneklerine benzemektedir (Acara Eser 2011: 158). Ancak bu örnekler, Bizans buhurdanlarındaki gibi ikonografik bezeme kullanımı bakımından zengin değildir. Ele alınan seramik buhurdanlarda sade geometrik düzenleme dikkat çekmektedir. Ayrıca bu çalışmada ele alınan insan başı şeklindeki tutamağa, Bizans buhurdanlarında da rastlanılmaktadır (Koroğlu 2015: 63).

Bu çalışma kapsamında ele alınan İran menşeli seramik buhurdanlarda öne çıkan küresel gövde, halka kaide ve üç ayaklı formlar; Çin'in Song Hanedanlığına ait 10.-11. yüzyıl porselen buhurdanlarında da görülmektedir (Yuan-Liu 2021: 496, 497, 499). Nitekim erken İslam döneminde; Irak, Arabistan ve Mısır'da olduğu gibi İran'da da Çin seramiği ve porseleni ithal

ürünler arasında yer almaktadır. Çin tüccarları, deniz ve kara yolu ile İran'ın önemli işlek limanlarına, ince killi ve kaliteli sırlı seramikleri getirmişlerdir (Wilkinson 1973: 254). İran'ın Çin ile gerek İpek yolu gerekse deniz yolu limanlarını kullanarak seramik ticareti yaptığı bilinmektedir. Ticaret vasıtasıyla Çin kültüründeki değişik seramik kap türleri böylece İslam dünyasıyla tanışmıştır. Belki de buhurdanlar da İslam dünyasıyla tanışan bu kap türlerinden birini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Ruhun gıdası olan güzel koku, farklı kültürler ve medeniyetler tarafından gerek dini gerekse sivil mimari örneklerinde sevilerek kullanılmıştır. Yakılınca etrafa güzel koku yayan buhur ile buhurdan kullanımı İslamiyet öncesi dönemlerden başlayıp günümüze kadar farklı amaçlarla devam etmiştir. Tek tanrılı dinler olan Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te buhur yakmak kutsal sayılmıştır. Fakat buhur yakma geleneği, toplumlarda folklorik ve etnografik açıdan değişiklik göstermektedir. Yapılan araştırmalar, buhur ve buhurdanın İslâmî dönemde sadece dinsel hayatta değil günlük hayatta da kullanıldığı yönündedir. İnsanların yaşam alanlarının güzel kokmasını istemesi, özellikle bu kokuların zihin açması ve kalbe iyi gelmesi, buhur kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen seramik buhurdanlar, İslam geleneği içinde yer alan örneklerdir. İran buhurdanlarının dini bir amaçla mı yoksa gündelik yaşamda kullanılmak üzere mi yapıldığı belirlenmemiştir. Ele alınan eserler; formları, boyutları, sır özellikleri, süsleme tekniği ile programları bakımından benzerlik ve bütünlük içerisindedir. Buhurdanlarda ajur tekniği, dekoratif özelliğinden çok işlevsel amaç için kullanılmıştır. Örneklerde halka veya kancaya ait herhangi bir izin bulunmayışı, buhurdanların muhtemelen düz bir zemine konularak kullanıldığı fikrini akıllara getirmektedir.

Tareq Rajab Müzesi, Urmiye Müzesi, Hoy Müzesi ve Nasser D. Khalılı Koleksiyon'undaki örneklerin; Selçuklu dönemine ait tarihi net bilinen metal buhurdanlarla formlarının aynı olması göz önünde bulundurularak 12. yüzyıla ait olabileceği düşünülmektedir. Nitekim seramik buhurdan formlarının büyük oranda metal prototipleri üzerine kurulduğundan 12. yüzyıla ait olma fikrini güçlendirmektedir. Ayrıca Orta Asya Türk sanatının bir uzantısı olan siren motifi de yapmış olduğumuz tarihlendirmeyi destekler niteliktedir. Aynı zamanda siren, Selçuklu dönemi sanatının üslupsal birlikteliğini de vurgulamaktadır.

KAYNAKLAR

Acara Eser, Meryem (2011). "Sivas Arkeoloji Müzesi'nde Yeni Bulunan Bir Buhurdan", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 5, s.143-162.

Ağaoğlu, Mehmet (1945). "About A Type Of Islamic Incense Burner", *Art Bulletin Vol 27*, s.28-45.

Akyüz, Yahya (2009). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2009*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları

Altun, Ara-Carswell, John ve Öney, Gönül (1991). *Sadberk Hanım Müzesi Türk Çini ve Seramikleri*, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.

Anonim (1985). "Buhur Merasimi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* Cilt 8, s.84.

Arık, Rüçhan ve Arık Oluş (2000). *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*, İstanbul: Kale Grubu Kültür yayınları.

Ataman, Ahmet Doğan (2010). "Dünden Bugüne Kündürün Tedavideki Yeri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XII/1*, s.61-66.

Ateş, İbrahim (1982). "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", *Vakıflar Dergisi* 15, s. 55-88.

Avşar, Lale (2012). "Kubadabad Çinilerindeki Harpi-Siren Figürünün İzini Sürerken", *Akademik Bakış Dergisi* 31, s. 1-21.

Bozcu, Filiz Pelin (2010). "Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref", Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, İstanbul.

Çevrimli, Nilgün (2018). "Zamanda-Mekânda Güzel Koku ve Vakıflar", *Vakıf ve Toplum* 6, s.23-29.

Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Akaydın Kitapevi.

Ebu Davud Süleyman B. Eş'as Es-Sicistanı (2011). *Sünan-ı Ebu Davud ve Tercümesi*, Çev. Necati Yeniel-Hüseyin Kayapınar, İstanbul: Şamil Yayınları.

Erdem, Sargon (1992a). "Buhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 6, s.383-384.

_____ (1992b). "Buhurdan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 6, s.384-385.

Erginsoy, Ülker (1978). *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Fehervari, Geza (2000). *Ceramics Of TheIslamic World*, New York: I.B. Tauris & Co Ltd.

Gedük, Serkan (2013). “Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği”, *Topkapı Sarayı Müzesi* 6, s.124-141.

Grube, Ernst (1994). *The Nasser D. Khalılı Collection of Islamic Art Cobalt and Lustre*, New York: The Nour Foundation.

Hillenbrand, Robert (2005). *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, Çev. Çiğdem Kafescioğlu, İstanbul: Homer Kitabevi.

İbni, Mace (2012). *Sünen-i Tercemesi ve Şerhi*, Çev. Haydar Hatipoğlu, İstanbul: Kahraman Yayınları.

İbn, Rüsteh (2017). *El-Alaku'n-Nefise*, Çev. Ali Fuat Eker, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Kanar, Mehmet (2014). “Osmanlı Türkçesi Sözlüğü”, (Erişim Tarihi 20.09.2018), <https://www.turuz.com/book/title/osmanl-turkcesi-sozluyu>

Koroğlu, Gülgün (2007). “Bizans Döneminde Buhur Geleneği ve Buhurdanlar”, *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, s.1-13.

_____ (2015). “Bizans Döneminde Buhur – Buhurdan Kullanımı ve Mersin Müzesi’ndeki Buhurdan Örnekleri”, *Seleucia ad Calycadnum* 5, s. 51-77.

Kuşoğlu, M. Zeki (1987). “Milletlerin ve Dinlerin Ortak Mirası Buhurdanlar”, *İlgi* 51, s.33-35

Kürkman, Garo (2005). *Toprak, Ateş, Sır Tarihsel gelişimi, atölyeleri ve ustalarıyla Kütahya çini ve seramikleri*, İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayını.

Mevlana, Celalettin Rumi (1993). *Mesnevi-i Şerif Tercümesi*, Çev. Veled Çelebi İzbudak, Ankara, Cilt 4.

Moradi, Farhad ve Taheri, Saaed (2017). “A Comparative Study Decorating and Form Incense Burners With Graffiti Seljuk Period”, *International AcademicJournal of Social Sciences* 4, s.9-21.

Nuroğlu, Can (2014), “İsrail’in Doğuşu Kutsal Kitap’ın Mısır’dan Çıkış Bölümü Üzerine Bir Yorum”, (Erişim Tarihi 27.03.2019), <https://books.google.com.tr/books?id=TT4İCgAAQBAJ>.

Rawson, Jessica (2006). “The Chinese Hill Censer, boshan lu: A Note on Origins, Influences and Meanings”, *Arts Asiaticques* 61, s. 75-86.

Sakaoğlu, Necdet (1994). “Cuma Selamlığı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 2, s.443-444.

Şavkay, Tuğrul (2000). *Osmanlı Mutfağı*, İstanbul: Şekerbank Yayınları.

Tunçel, Gül (2006). “Topkapı Sarayı Müzesi’ndeki Madeni Buhurdanlar”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi* 7, s.47-56.

_____ (2011). “Türk Maden Sanatı Kronolojinde İstanbul Türk Ve İslam Eserleri Müzesi’ndeki İki Adet Pirinç Buhurdan”, *Milli Folklor* 89, s.257-264.

Yuan Yihong ve Liu Xuemei (2021). “Research on Decorative Design of Porcelain Censers in Song Dynasty”, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research volume 572*, s. 495-500.

Wilkinson, Charles K. (1973). *Nishapur: Pottery of the Early Islamic Period*, New York: Metropolitan Museum Of Art.

<http://www.incense-burner.com> Erişim Tarihi 10.01.2019

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 8 (Ü. Erginsoy)

Fotoğraf 9 (Ü. Erginsoy)

Fotoğraf 10 (G. Fehervari)

Fotoğraf 11

<http://www.incense-burner.com>

Fotoğraf 12 (F. Moradi ve S.Taheri)

Fotoğraf 13 (J. Carswell)

Fotoğraf 14 (S. Gedük)

